

LA LITERATURA A TERRASSA AL SEGLE XX

Dos inventaris

En el segle XX comptem amb dues aproximacions al que he estat la producció literària i cultural a Terrassa, només separades per quinze anys de distància. La primera cronològicament parlant la devem a Joan Duch, *La literatura en Tarrasa* (1964)¹ que inventaria vint-i-quatre escriptors en català i castellà o només en castellà. La segona a Paulina Pi de la Serra, *L'ambient Cultural a Terrassa 1877-1977* (1979)² que, amb un compàs d'observació més obert, hi consigna seixanta-sis literats, poetes i erudits, al costat de músics, arquitectes, pintors, publicistes, historiadors... Curiosament no hi esmenta Anna Murià i sí Agustí Bartra. Pel que fa als més joves d'aleshores hi relaciona Eudald Puig i Vicenç Villatoro però no pas Jaume Cabré que s'instal·là a ciutat com a professor el 1978.

Les arrels del segle XIX

Bàsicament els primers autors són fruit de la Renaixença i es dediquen molt especialment a la història local. Alguns, metges i enginyers, tindran un paper rellevant en l'organització de certàmens com els Jocs Florals de l'Ateneo Terrasense o d'altres entitats locals. Una indispensable primera aproximació és la de Joan Duch, *La literatura en Tarrasa* (1964)³ que inventaria vint-i-quatre escriptors en català i castellà o només en castellà. Entre tots, nascuts o instal·lats per períodes més o menys llargs a Terrassa, destacaríem per la seva obra més arrelada a la ciutat: Pere Antoni Ventalló i Vintró i Joan Llongueras.

Pere Antoni Ventalló (Terrassa, 1840- Barcelona, 1910) escriu "Ruïnes", poema inspirat en el castell de Vallparadís que guanyà un premi als Jocs Florals de Barcelona de 1868. Poema que acaba:

¹ Joan DUCH, *La literatura en Tarrasa*, Terrassa: Gráficas Valls, 1964, 42 pàgines.

² Paulina PI DE LA SERRA, *L'ambient cultural a Terrassa 1877-1977*, Terrassa: Caixa d'Estalvis de Terrassa, 1979, p. 267-270.

³ Joan DUCH, *La literatura en Tarrasa*, Terrassa: Gráficas Valls, 1964, 42 pàgines.

*És lo Progrés que amb la ciutat enllaça,
Llavors entre les gales matutines
Al so de les campanes de Terrassa
Cantars murmura el vent en les ruïnes.*

En ocasió d'una Exposició local va escriure el poema "La ciutat del fum", que dedicà a enaltir la ciutat industrial i del qual Vicenç Villatoro farà servir alguns versos com a lema de la seva novel·la de títol homònim:

*I cada jorn més fàbriques – proclamin tes grandeses;
Dels teus fornals les boires – per ample espai esteses,
De l'astre rei amaguin – l'irresistible llum.
Tasca teva és noblíssima; – ja en ella en véns de raça;
I així dirà la Història: – "Mireu, mireu Terrassa!
És la filla d'Egara – És la ciutat del fum!*

Joan Llongueras (Barcelona, 1880-1953) per la seva banda, va ser el promotor dels Aplecs de la Mata, en què participaren entre d'altres personalitats Joan Maragall i Enric Morera. És autor de dos poemes publicats a *Lluminoses* (1906) dedicats al retaule dels Sants Metges de l'església de Sant Pere i un altre a Sant Pere que presidia l'antic retaule de l'església del Sant Esperit.

Abans de 1939

Paulina Pi defineix Joan Duch "com un dels rars novel·listes terrassencs". *Homes i màquines*, Joan Duch ⁴, sense ser possiblement la seva millor novel·la, té l'interès d'emmarcar-se en la ciutat de Grisalla (Terrassa) i basar-se en la trama d'un fet real ocorregut el 20 de setembre de 1920 quan un grup organitzat va entrar a robar a la Caixa d'Estalvis de Terrassa. Per a les connexions de la ficció amb el fet real s'ha de tenir en

⁴ Joan Duch, *Homes i màquines*, Barcelona: Edicions Proa, 1930.

compte: “Joan Duch, entre la realitat i la ficció”, d’Àngels Carles i Pomar.⁵ Hi ha tot un seguit de fragments que es poden localitzar en llocs reals de la ciutat i voltants: Casino Comercial (p. 11), Plaça Vella (setmana Tràgica, p. 33-34), Vapor Aymerich i Amat (p. 76-78 i 244-245), Seu Caixa de Terrassa (p. 202-203) i Sant Llorenç de Munt [Sant Iscle, p. 63] (p. 60-61).

La llarga postguerra

Ferran Canyemeres (Terrassa, 1898-Barcelona, 1964) , que amb el pseudònim Ferran d’Egara féu les primeres col·laboracions a la premsa local, s’hauria de fer una replega de materials d’aquella època que van tractar de Terrassa, és l’autor d’*El Vallès (Vivor i bellesa)*⁶, en el qual dedica uns trenta pàgines a una monografia de Terrassa, probablement, no superada ni per concisió ni per l’estil, per cap altra fins l’hora present. Amb la voluntat de singularitzar amb una nova metàfora la ciutat, hi deia: “Un poeta local, que signava les seves composicions amb el pseudònim Cantor d’Egara, l’any 1904 va compondre una oda a Terrassa, la qual denominava la *Ciutat del fum*, de tant com n’expel·lien les xemeneies de les seves fàbriques. Ara podríem denominar-la la *Ciutat de la Llum*, car llum reflecteixen els seus orígens, llum que sol recuperar sempre després de les maltempsades, i llum fulgura l’ànima dels que, àdhuc sense fer-ne esment i pensant només en ells, vetllen per la vivència de llur poble en la llum.”⁷

I encara, en un altre text de caire memorialístic dóna una pinzellada molt real, a partir de la recreació d’un venedor de romanços de cec, de com era l’ambient treballador a les fàbriques de la ciutat: “Fins passada la primera dècada d’aquest segle no hi havia fàbrica -al meu poble molts deien *frabica*- que els dissabtes no tingués al portal, esperant

⁵ *Ciutat*, núm. 12, hivern 2004-2005, p. 32-36.

⁶ *El Vallès (Vivor i bellesa)*, Barcelona: Editorial Selecta, 1960, p. 205-233.

⁷ *Ibid.*, p. 229

la sortida dels treballadors, algun venedor de romanços d'aquells amb imatges a la capçalera.

Eren homes i dones més o menys mal vestits que venien de Barcelona. Aleshores, venir de Barcelona volia dir venir de molt lluny. Entre aquesta ciutat i la meua hi ha la seva rival. Tot un món! Molts preferien fer el camí de la capital a peu, per Collserola o per Molins de Rei, per no haver de traspasar-la.”⁸

A *Com el Vallès no hi ha res* (1951)⁹ dedica cinquanta-set pàgines a cantar amb poemes diversos llocs de Terrassa i, sobretot pobles o indrets dels voltants (Viladecavalls, Rellinars, Vacarisses...). Vuit poemes són exclusivament terrassencs. El primer és una mena d'oda genèrica a la ciutat. Si tenim en compte que el llibre fou concebut i escrit des de la llunyania de l'exili parisenc, el final pren un sentit simbòlic de retrobament:

*Terrassa retrobada
en l'àrea frement
d'una època imatjada,
recobro antic ferment;
i sense neu als polsos,
ni usura en el meu cos
ni tristos agredolços
que em cridin al repòs,
se m'obren les comportes
de lleres de conhort
perquè les rels són fortes
i van de dret al cor.*

Un segon dedicat a Joan Llongueras el dedica a glossar la ciutat industrial:

⁸ Ferran CANYEMERES, *Quan els sentits s'afinen*, Barcelona: Editorial Columna, 1992, p. 23-24.

⁹ Ferran CANYAMERES, *Com el Vallès no hi ha res. Geografia poètica*, Barcelona: Aymà, Editor, 1951, p. p. 113-163.

*Xiulets de vapor, rodes gegantines
encaixant entre elles els aguts ullals
desfeien les velles i amables rutines,
pruïges i tasques dels temps ancestrals.*

El dedicat a Baix Plaça és un autèntic mostrari d'aquestes "pruïges i tasques dels temps ancestrals": la bruta Capablanca que venia mobles vells; el cec Baltasar que sargia mitjons; Salla, el mestretites; el Tripa que feia sermons a les bagasses... I, alhora, rememora la vivència d'una pesta marcada per la mort que:

*Carrer que em recorda, les portes barrades,
un temps que la pesta, l'invisible mal,
amb la creu aspada deixava marcades
pels dits esquelètics d'una mà fatal.*

Un de breu se centra sobre la Cartoixa de Vallparadís. Un altre, dedicat a Josep Puig i Cadafalch, versa sobre les esglésies visigòtiques, que ell denomina romàniques, però també sobre les excel·lències de Vallparadís i de les activitats de l'entorn: "cantava la pregona, cantava la sentida / balada del teler."

La resta són poemes localitzats en alguns indrets idíl·lics, especialment masies i fonts, avui segurament desaparegudes i, així, es converteixen amb la perspectiva dels anys com una autèntica acta notarial de topònims terrassencs: Can Poal, Les Martines, Can Motllor, can Falguera, Ca n'Aurell, Can Boada, Can Gorgs, Can Jofresa, Can Curell, Can Palet, Ca n'Arnella, Font de la Bardissa, Font de la Puput, Font de l'Ocell Viu, Font de la Cogullada, Font de la Pineda... Un dels poemes té tercets amb una visió no absenta de malenconia d'un temps infantil i d'un espai perdut per sempre:

*En bells matins d'autumne, el cercol fent rodar,
pujant a Vista Alegre per la dreta drecera
Terrassa al fons estesa, com ens feia exultar!*

*Amb les de dins Terrassa entràvem en campanya
per a mullar les noies en hores d'avalot
o fer cridar les velles amb xeringots de canya.*

Tracte a part mereixen dos llargs poemes, que clouen el llibre sota l'epígraf "La muntanya brava. Sant Llorenç del Munt" que, són de nou, un bon pedrera de topònims, a més a més d'unes inspirades "rutes mentals" de l'exiliat que retorna als topants familiars i no mancats d'un bon alè romàntic:

*Montserrat t'aguaita i també el Montseny
mentre Collserola, mundana, s'afanya
a dur mar endins sentor de muntanya
fins on es precisa el teu cim pedreny.*

Quedaria per relacionar les referències terrassenques que surten en el seu llibre *Joan Oller i la seva època* (Barcelona: Editorial Aedos, 1959) editat a París el 1946 en francès i posteriorment versionat en català.¹⁰ I, encara, l'episodi ocorregut amb el guaridor anomenat Josep Carreres, el Déu, que el 15 d'abril de 1922 va morir al carrer Cervantes, que literaturitzat Canyameres recollí al relat "El gos udolà a la mort".¹¹

A partir de la dècada dels setanta. Una mena d'Edat d'or

Paulina Pi de la Serra (Terrassa, 1906-1990) converteix en localització literària la seu d'"Els Amics de les Arts" en el conte "Història d'Emma"¹² que hi és ambientat. És una bona radiologia del què devien ser les tertúlies a la casa quan l'estiu buidava la ciutat d'estadants: "Les vacances planen damunt Terrassa i aquesta nit d'agost, únicament mitja dotzena dels romanents a la ciutat animen la Penya dels Ximplés". Ella

¹⁰ Ferran CANYAMERES, *Joan Oller i la seva època*, Barcelona: Editorial Aedos, 1959.

¹¹ Jordi F. FERNÁNDEZ, *Pere Salom i Morera, Ciutat*, 12, Terrassa, hivern de 2004/05, p. 6.

¹² Paulina Pi de la Serra, *Quatre narracions*, Terrassa: Amics de les Arts, 1982, p. 13-19.

està a punt d'anar-se'n quan rep una proposta d'en Nin: "Si prenguéssim un conyac a la vora del balcó...?" En un ambient de placidesa, en Nin desgrana la història al costat d'Emma, normanda, una dona sensacional segons la mateixa autora.

L'arribada d'**Agustí Bartra** (Barcelona, 1908-Terrassa, 1982) i **Anna Murià** (Barcelona, 1904- Terrassa, 2002) es va produir el 5 de febrer de 1971, gràcies a la insistència dels amics terrassencs Oriol Badia i Jaume Canyameres i a través, segurament, de l'amistat comuna d'Antoni Ribera. Pel que fa al poeta serà una de les etapes més productives, fins a deu llibres seran concebuts al pis del carrer Avinyó. Ben a prop de la desmantellada plaça del Segle XX, on Bartra farà arrancar els versos de la *Rapsòdia de Garí*.¹³ També s'hi refereix al poema "Pa i vi" ("Plaça del Segle Vint, només mig feta, on m'atura el crepuscle").¹⁴ De tots els reculls creats a Terrassa serà en el darrer, *El gall canta per tots dos* (1991)¹⁵, aparegut pòstumament, en què es publicaran els poemes més explícitament lligats a Terrassa: "El gall de Vallparadís", "El gall canta per tots dos" i "Anna, dorm", inacabat, l'últim que va escriure en homenatge a Anna Murià.

Anna Murià enllestí la revisió de *Crònica de la vida d'Agustí Bartra* el 1981, allí ja dedicava algunes pàgines a aclarir l'arribada de la parella a la ciutat i la producció final del poeta. En la nova edició, feta després de la mort de Bartra, el 1990, en un afegit datat entre Terrassa i Castellar del Vallès descriu minuciosament el final del poeta i els lligams que li queden a ella a Terrassa per continuar en la tasca de difondre la seva obra, única raó per seguir vivent.

Núria Albó (La Garriga, 1930) amb *Fes-te repicar*¹⁶ va quedar finalista, del premi Josep Pla. Tot i que bona part de l'acció se centra a la Universitat Autònoma de Barcelona en els anys en què es va refundar a Bellaterra, els personatges es mouen per Terrassa i especialment

¹³ Agustí BARTRA, *Rapsòdia de Garí*, Barcelona: Edicions 62, 1972, p. 11-12.

¹⁴ Agustí BARTRA, *Poemes del retorn*, San Juan de Puerto Rico: Editorial San Juan, 1972, p. 62

¹⁵ Agustí BARTRA, *El gall canta per tots dos*, Barcelona: Edicions Columna, 1991.

¹⁶ Núria ALBÓ, *Fes-te repicar*, Barcelona: Edicions Destino, 1979.

interessants per l'adscripció d'alguns episodis són els passatges relacionats als Amics de les Arts¹⁷ o les referències al Retaule d'Huguet o també, a Matadepera.

Feliu Formosa (Sabadell, 1934) es lliga amb Terrassa gràcies al teatre. El gener de 1967, ell busca un pis fora de Barcelona i Lluís Farré del grup *Sis x Set* dels Amics de les Arts (Carles Grau, Albert Novellon, Rosa Morata, J. M Casanovas...) li'n troba un al carrer de la Mina. Comença a col·laborar-hi i hi estrena el muntatge de la traducció de *Cel·la 44* d'Ernst Toller. El 1968, va viure amb Maria Plans al pis de la carretera de Montcada i hi restarà fins al 1974 quan es trasllada a viure al carrer Ample. El 1981 baixa a viure a Barcelona però seguirà pujant diàriament a Terrassa fins al 2000 per les classes que impartia a l'Institut del Teatre.

Al pis de la carretera de Montcada, Allí sobretot destil·larà els seus primers llibres de poemes: *Albes breus a les mans* (1973), *Llibre de les meditacions* (1973), *Raval* (1975), *Cançoner* (1976), *Llibre dels viatges* (1977) i *Semblança* (1986).

La darrera part d'*Albes breus a les mans*, "Cadències per a un únic paisatge", tenint com a lema un vers de Bartra: "Era gran un *exili* en la certesa", que anirà repetint en diferents posicions en els deu poemes dedicats a glossar diferents hores del dia, tindrà com a paisatge de fons el barri situat a l'altra banda de la carretera de Montcada, amb la plaça del Segle XX, davant el pis que habitava. Així, en referir-s'hi en el pròleg-entrevista d'*El gos geomètric* de Bartra el defineix com: "horts, indústries, autopista, tren, petits turons amb cases aïllades o grups de cases; la riera d'aigües contaminades; al fons la carena on hi ha Els quatre vents, a la carretera de Martorell, des d'on s'observa la ciutat com un amuntegament d'edificis rogencs, construïts sense ordre ni concert."¹⁸

A *Semblança* la prosa poètica V està emmarcada al pont de Sant Pere:

Ample és el pont, i molt alt. Allà baix,

¹⁷ Pàgines 113, 179 i 189.

¹⁸ Feliu FOMOSA, pròleg a *El gos geomètric*, d'Agustí Bartra, Barcelona: Editorial Laia, 1979, p. 5.

*els horts minúsculs, les barraques fràgils,
l'espantaocells, la casa emblanquinada,
i els oreigs que em penetren tan endintre.*¹⁹

Jaume Cabré (Barcelona, 1947) arriba Terrassa amb la família el 1978. Aquest any obté la plaça a l'institut de Can Jofresa de la ciutat vallesana. Hi passa a viure en un pis de la casa situada entre els carrers Pere Fizes i Abat Marcet. I hi restarà fins al 1986, quan es trasllada a Matadepera. Al llarg d'aquests anys escriurà tres obres que publicades entre 1984 i 1985 confegiran el cicle de Feixes, correlat literari de Terrassa: *La teranyina* (1984), *Fra Junoy o l'agonia dels sons* (1985) i *Luvowsky o la desraó* (1985). La primera passa totalment a Terrassa durant la Setmana Tràgica, l'autor pren com a referent per a la ficció la fàbrica real dels Torredemer, els terrenys de la qual avui són ocupats per la nova Biblioteca Central de Terrassa. En les altres dues, un personatge, el d'Adela Turmeda, pubilla dels Rigau, fa de pont entre el bisbat de Feixes i el monestir de la Ràpita, quan hi entra de novícia o bé viu una història vampírica en un balneari centreeuropeu.

Eudald Puig (Manlleu, 1948), amb arrels terrassenques per part de pare, amb el dietari *El traç d'un any* (1989)²⁰ va ser finalista del premi Josep Pla, A les seves pàgines, datades entre Vacarisses i Terrassa, hi ha força referències concretes a la ciutat, especialment els espais que Puig freqüentava més assíduament, el restaurant el Mesón de la Plaça Vella i el local (especialment el bar) d'Amics de les Arts. Durant aquell temps exercia de professor de llengua i literatura catalanes a l'institut Investigador Blanxart. Hi surten referències als barris perifèrics, a la presència de Comissions Obreres, als perfils i interessos dels estudiants, a les reunions dels jurats del premi "El somriure del gat. Agustí Bartra", als actes del lliurament dels premis al Centre Cultural...

¹⁹ Feliu FOMOSA, *Semblança* dins *Darrere el vidre. Poesia 1972-2002*, Barcelona: Edicions 62/Empúries p. 145.

²⁰ Eudald PUIG, *El traç d'un any*, Barcelona: Edicions Destino, 1989.

Vicenç Villatoro (Terrassa, 1957) ha centrat el seu interès literari per Terrassa, especialment a la novel·la *La ciutat del fum* (2001)²¹, Premi Prudenci Bertrana 2001. Tanmateix, ja des de molt jove va cantar-la en un poema "Terrassa", publicat en un programa de Festa Major:

És d'un gris transparent de boira i fum
i d'un vermell apagat d'argila vella
que la inútil recerca de la llum
a sobre dels terrats crida i estella.
És d'un aire enxopat d'oli i greixum
humit perquè les ànimes rovella
i que porta a les postes el perfum
i un mormol de telers a cau d'orella.
És l'empremta de focs i fumerals
mig cendres, mig no res, mig alegria.
És la saba dels arbres immortals.
Les anònimes petges dels destins
que fan anònims peus dia per dia
amb l'orgull i l'afany de nous camins.

Alhora, el 1980, guanyava el Premi Joaquim Ruyra amb *Papers robats que cremen*,²² novel·la juvenil de misteri, ell la bateja com de "lladres i serenos" que en la nota prèvia diu que "podria passar a Los Angeles, a Timbuktú o a Xangai. L'autor, però, no ha estat en cap d'aquests llocs, i fa que passi a una ciutat catalana, més o menys semblant a la que ha conegut tota la vida."

Encara a *De part del pare* (2000)²³ hi ha referències esparses a Terrassa i, especialment, a les cases que van habitar abans d'anar a viure a Matadepera.

²¹ Vicenç VILLATORO, *La ciutat del fum*, Barcelona: Edicions 62, 2001.

²² Vicenç VILLATORO, *Papers robats que cremen*, Barcelona: Editorial Laia, 1981.

²³ Vicenç VILLATORO, *De part del pare*, Barcelona: Edicions 62, 2000.

David Yeste (Terrassa, 1969) amb *Bots i barrals*²⁴ va guanyar el Xè Premi Ferran Canyameres. És una novel·la batejada “d'intriga i misteri”, a la solapa del llibre, però que el seu especial interès és que narra la tragèdia de les riudes de 1962 amb una trama secundària d'un oncle del protagonista enrolat en la lluita dels maquis.

Terrassa i la literatura a la *Geografia literària dels Països Catalans*

Tot i que cronològicament l'obra *Geografia literària dels Països Catalans* ja pertany al segle XXI, es basa sobretot en l'inventari d'obres anteriors a aquest nou segle. En el primer volum, dedicat a les comarques barcelonines, Terrassa és una ciutat ben representada si la comparem amb d'altres de demografia semblant i fins i tot superior com ara Badalona, Cornellà, Sabadell o L'Hospitalet de Llobregat. Hi ocupa quinze pàgines,²⁵ amb continguts més amplis al web *Endrets.cat. Geografia literària dels Països Catalans*. En aquests moments compta amb vint-i-quatre llocs literaris relacionats amb diversos autors i obres.

Els llocs literaris i els autors que s'hi adscriuen són els següents: Parc de Sant Jordi (Jaume Cabré), Vapor Ventalló (Pere Antoni Ventalló), Vapor Aymerich i Amat (Joan Duch i Ferran Canyameres), Plaça Vella (Eudald Puig i Vicenç Villatoro), catedral del Sant Esperit (Jaume Cabré), Biblioteca Central de Terrassa (Jaume Cabré), Amics de les Arts (Pi de la Serra, Albó i Puig), Parc de Vallparadís (Agustí Bartra), Raval de Montserrat (David Yeste), Cartoixa de Vallparadís (Pere Antoni Ventalló), Hospital de Sant Llätzer (Agustí Bartra i Anna Murià), Pont de Sant Pere (Feliu Formosa), Esglésies visigòtiques (Josep Maria Espinàs i Ferran Canyameres), Casa del carrer Avinyó, 72 (Anna Murià), Plaça del Segle XX (Agustí Bartra), Carretera de Montcada (Feliu Formosa), Casino (Joan Duch i Vicenç Villatoro), Baix Plaça (Joan Duch i Ferran Canyameres), Casa Museu Alegre de Sagrera (Jaume Cabré), Sala Agustí Bartra (Anna Murià), Sala Ferran Canyameres (Ferran Canyameres), Teatre Alegria

²⁴ David YESTE, *Bots i barrals*, Barcelona: Edicions Baula, 2001.

²⁵ Llorenç SOLDEVILA I BALART, *Geografia literària. Comarques barcelonines*, Barcelona: Editorial Pòrtic, 2009, p. 291-306.

(Vicenç Villatoro), Fonda Espanya (Vicenç Villatoro) i Font Vella (Vicenç Villatoro).

Llorenç Soldevila i Balart

Universitat de Vic